

ИНОВАЦИОННО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕКСПОРТНИ ПРОИЗВОДСТВА (1986-2008 г.)

Даден е отговор на въпроса, доколко българската отраслова икономика, в периода на прехода към пазарна икономика, е загубила специализация във високотехнологични и с висока добавена стойност експортни производства – водещи потребители на нови знания. Изводите са, че е ликвидирана съществена част от специализацията в тези производства и сега тя има ниско технологично развитие и е слязла под нивото на потенциален потребител на нови знания. Във връзка с това са определени насоки при формирането на иновационен модел за развитие на българската икономика.

JEL: F14; O31

Въведение

Формирането на съвременен иновационен модел за развитие на една икономика трябва да бъде съобразено основно и едновременно с:

- теорията и световната практика;
- състоянието на производствените мощности и по-точно тяхното ниво на технологично развитие.

У нас повечето автори наблягат на теорията и световната практика и на база възприетите критерии определят мястото на българската икономика в иновационното развитие. Във връзка с това се отчита, но най-общо, че една важна причина за незавидното място на България по пътя на икономика на знанието е технологичното състояние на нейните производства. Тук ще отбележим, че и най-добрата концепция за иновационно развитие (съгласно теорията и световната практика) ще остане само теоритично пожелание, ако не се предложи съответно работеща икономическа програма за технологично обновление и развитие на българската отраслова икономика. В нея трябва чрез точни разчети да бъдат формулирани съвсем ясно и конкретно:

¹ Александър Тасев е доц. д-р в Института за икономически изследвания при БАН, секция „Икономика на фирмата”.

- целите;
- как ще се постигнат, т.е. по какъв начин;
- за колко време.

Целта тук е да се обърне сериозно внимание на нивото на технологичност на българската отраслова икономика и как би оказало влияние върху формирането на съответен иновационен модел за развитие. Това е направено чрез анализ на експортната структура, която (както е известно) добре характеризира технологичното ниво на производствата.

Ще дадем пояснение защо е избран период за анализ, включващ последната социалистическа петилетка и прехода към пазарна икономика. По този начин може да се обхване и разбере мащаба на проблема, свързан с бъдещото технологично развитие на българските производства. Към днешна дата е добре известно съдържанието на експортната структура и какъв е дялът на високотехнологичния износ в нея. Но много малко хора, в т.ч. и икономисти, си задават въпроса какво ниво на развитие е била достигнала българската отраслова икономика в последната социалистическа петилетка и в какви мащаби е ликвидирана след това. *Трябва да сме наясно, че в последните години на социализма и в периода на прехода беше унищожен реален технологичен потенциал и съответната квалифицирана работна ръка.* Ако сега ще правим разчети за възстановяване и постигане на определени икономически резултати чрез иновационно развитие, трябва да знаем какви ресурси, усилия и време са необходими за това. Но без да си дадем сметка за постигнатото в миналото, без да отчетем допуснатите грешки, е много вероятно да не се оценят правилно (адекватно) ресурсните възможности на българската икономика и да продължим да грешим по отношение бъдещото ѝ развитие.

Преди да започнем разглеждането на динамиката на експортната структура ще дадем някои много показателни данни, които характеризират българската икономика по отношение технологичното ѝ ниво на развитие за разглеждания период.

1. Разходи за НИРД – ако се погледнат данните на тези разходи в годините преди началото на прехода към пазарна икономика се вижда, че те отговарят на нивото на икономически развита страна. През 1989 г. техният дял от БВП е 2.64%, а през 1990 г. намалява на 2.4%. От 1991 г. се наблюдава много голям спад (в пъти) на тези разходи, като за 1994 г. е 0.88%, а за 1995 г. е 0.62% (Рангелова, 2011); след 2000 г. падат под 0.5%.
2. Квалифицирани кадри – в периода 1991-2001 г. в следствие ликвидацията и свиване на производствата са загубили работни места над 900 хил. квалифицирани и високо квалифицирани кадри (Илиев, 2004). Към днешна дата поради липса на адекватна държавна политика няма квалифицирани кадри дори за сегашното ниво на развитие на икономиката. Известно е, че

имаме количествен излишък единствено на икономисти, политолози и юристи. Щепомним, че в България бяха създадени сериозни традиции в обучаването на квалифицирани и високо квалифицирани кадри (техникуми и висши училища), но за съжаление още през последната социалистическа петилетка започна компрометирането на образователния процес – занижени учебни изисквания и купуване на изпити, а след 1989 г. – дори и на дипломи.

Създадената квалифицирана работна ръка преди прехода не беше по-лоша от тази, която предложиха страните от Югоизточна Азия на водещите световни капитали. На нея ѝ липсваше икономически интерес (достатъчно високи заплати) и трудова дисциплина. Един пример за нейните възможности е износът на стоки за първо и второ направление. Едни и същи стоки, произведени от едни и същи работници се различаваха съществено по отношение на качеството.

3. Относно разпространения скептицизъм за тогавашното ниво на технологично развитие на отрасловата икономика и въобще имало ли е бъдеще за нашите високотехнологични и с висока добавена стойност производства трябва да се каже истината. В началото на 1990 г., месеци след 10.11. 1989 г., се направи всичко възможно да се внуши на всички нас, че България се намира в състояние на икономическа катастрофа (имаше „театър“ за посочване на виновните от други не по-малко виновни). Успешно се създадоха настроения в общественото пространство, че българската отраслова икономика няма бъдеще. Това беше и вярно, и невярно. Вярното е, че без сериозни чужди инвестиции тя загиваше. Кои производства в последствие оцеляха? Предимно онези от преработвателната промишленост, свързани технологично и ресурсно с бившия СССР и в последствие с Русия. В периода на прехода беше по-сериозно инвестирано единствено в тях. Почти всички (да не кажа всички) производства, чието съществуване и конкурентно развитие можеше да се осъществи единствено чрез сериозни западни капитали, бяха обречени на ликвидация, или жалко съществуване. А това бяха българските високотехнологични и с висока добавена стойност производства, създадени в периода 1965-1989 г. *За част от тях е спорно дали е трябвало да се построят, но веднъж реализирани и то с най-модерно западно оборудване, е национално престъпление тяхното обричане на ликвидация.* Имаше и интерес от западни инвеститори към тях. Ще дадем само два примера:

- Завода за тежко машиностроене в Радомир и японската фирма „Кобе стил“. Оборудването на завода е било на най-високо световно техническо равнище и производственият процес не е могъл нормално да функционира без съответстващия му мениджмънт. Във връзка с това през 1987 г. е сключен договор за пълен мениджмънт и коопериране с „Кобе стил“, който е прекратен веднага, поради политически натиск от определен кръг хора в управляващата по това време комунистическа партия. Този акт предопределя разрухата на завода през следващите години.

- ДЗУ „Стара Загора” – завода за дискови запаметяващи устройства. Едно изключително българско високотехнологично постижение беше съсипано буквално за няколко години след 1989 г.

Тук ще посочим и два напълно противоположни примера, отнасящи се до Чехия и Румъния. Каква съдба щяха да имат заводите „Шкода” и „Дачия” ако не бяха навреме кооперирани, съответно с „Фолцваген груп” и „Рено”?

Отговорът е очевиден – съдбата на нашите два завода.

След приведените данни и факти за българската отраслова икономика ще започнем прегледа на динамиката на експортната структура за разглеждания период.

За анализа на структурата на стокообмена се ползва създадената от мен информационна база от съпоставими статистически времеви редове на ниво отрасловата структура по Класификатора на отраслите на народното стопанство от 1986 г. за периода 1986-2006 г. (Тасев, 2011б). Това е единствената еднозначна по стоково съдържание статистическа връзка между двата периода на отчетност преди и след 1992 г. В нея индексите на физическите обеми на външотърговския стокообмен до 1991 г. са дадени по съпоставими цени, а след тази година са коригирани със средногодишната инфлация и девалвацията на долара спрямо еврото. Направена е оценка в щатски долари на стокообмена за разглеждания период (вж. фиг. 1 и 2). Допълнително в базата данни са включени водещите промишлени и селскостопански групи от стоки на четвърто ниво на Хармонизираната система (ХС) – международна система за описание и кодиране на стоките, заложенa в митническата тарифа на ЕС и България. Приложените таблици са по данни на НСИ и собствени изчисления (Тасев, 2011а).

Фигура 1

Фигура 2

Експортна структура 1986-2008 г.

Когато една икономика е потребител на нови знания, това се отразява положително на нейната конкурентноспособност и един обективен показател е *големината на относителния дял на високотехнологични и с висока добавена стойност стоки в експортната ѝ структура*. Импортната структура също може да бъде допълнителен показател, тъй като чрез нея се вижда доколко съответната икономика е зависима от внос на високотехнологични потребителски стоки и високотехнологични инвестиционни стоки.

Ефективност на експортната структура на България по критерия – дял на високотехнологични и с висока добавена стойност производства

Чрез въвеждане на този критерий може да се оцени адекватно нивото на технологично развитие на съответната икономика (Тасев, 2007). В експортните структури на развитите икономики делът на стоките на тези производства е водещ или поне значим. Този дял е доказано свързан със създаването и усвояване на нови знания. Относителният дял на високотехнологични стоки в износа на най-развитите страни в ЕС, Япония и САЩ е между 20 и 30% (Рангелова, 2011). Българската икономика има исторически дадености от преди 1989 г. за интензивно развитие на база внедряване на производства с висока добавена стойност, в т.ч. със значителен дял на високотехнологични производства. Процесът е започнал от 1965 г. и забавя своето развитие през 80-те години на миналия век. След промяната от 1989 г. негативните тенденции, относно съществуването и развитието на тези производства, рязко се задълбочават и след приватизационната вълна 1997-1999 г. се запазват много малко от тях. В своето изследване на българската икономика чл.-кор. проф. Иван Илиев, твърди че към 2001 г. България е силно деиндустриализирана (Илиев, 2004).

Таблица 1. Водещи отрасли в износа на България по относителни дялове, 1988–2006 г.

		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006					
№	ИЗМЕНЕНИЕ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ	ДЛЯ	ПРОМ		
Машиностроительная, металлообрабатывающая и электронная промышленность, в т.ч.:																																											
1	60,9	1	60,2	1	57,8	1	30,5	2	20,2	3	16,5	2	18,0	3	15,4	3	14,7	2	13,1	2	14,9	2	13,7	2	12,0	2	13,6	2	15,2	2	16,0	2	15,5	2	17,2	3	16,6						
Машиностроительная и металлообрабатывающая промышленность		2	32,7	2	32,0	2	31,5	4	17,8	4	13,4	4	10,9	4	12,9	4	11,5	4	10,2	6	8,9	4	11,1	4	10,0	6	8,2	5	9,1	4	10,0	5	9,9	6	9,8	4	11,4	4	10,7				
Электроэнергетическая и электронная промышленность		3	28,2	3	28,2	3	26,3	5	12,7	7	6,8	7	5,6	7	5,1	8	3,9	7	4,4	9	4,2	10	3,8	11	3,7	9	3,8	10	4,5	9	5,2	9	6,2	9	5,6	9	5,8	8	6,0				
Хранительно-вкусовая промышленность, в т.ч.:		4	12,7	4	12,3	4	12,4	3	18,4	3	18,3	2	17,1	3	16,8	2	16,9	2	16,4	3	12,3	3	12,1	3	10,6	8	7,3	8	7,3	7	7,5	8	7,5	8	7,4	8	6,8	9	5,5				
Тютювенная промышленность		-	6,2	-	6,0	-	6,9	-	12,7	-	5,8	-	5,2	-	4,9	-	4,6	-	4,0	-	2,6	-	1,4	-	1,0	-	0,7	-	0,4	-	0,3	-	0,3	-	0,3	-	0,2	-	0,2				
Консервная промышленность		-	2,7	-	2,8	-	2,5	-	0,8	-	1,8	-	1,7	-	1,6	-	1,2	-	1,6	-	1,5	-	1,4	-	1,4	-	0,6	-	0,9	-	0,9	-	1,0	-	0,9	-	0,8	-	0,6				
Вино и спиртные напитки		-	2,1	-	1,9	-	1,6	-	1,3	-	2,8	-	3,4	-	3,6	-	3,6	-	3,6	-	2,8	-	3,4	-	2,1	-	1,4	-	1,3	-	1,2	-	1,1	-	0,9	-	0,9	-	0,7				
Мясная промышленность		-	0,8	-	0,8	-	0,7	-	1,7	-	2,6	-	1,7	-	1,5	-	1,0	-	1,5	-	1,2	-	1,1	-	1,2	-	1,1	-	1,2	-	1,1	-	1,0	-	1,1	-	1,2	-	0,9	-	1,0		
Молочная промышленность		-	0,3	-	0,3	-	0,3	-	0,9	-	1,6	-	1,1	-	1,0	-	0,6	-	0,4	-	0,4	-	0,4	-	0,4	-	0,4	-	0,4	-	0,4	-	0,5	-	0,5	-	0,5	-	0,3				
Другие пищевые продукты		x	-	x	-	x	-	x	-	3,4	-	3,7	-	4,1	-	5,5	-	4,7	-	3,5	-	4,2	-	4,3	-	3,0	-	3,0	-	3,5	-	3,6	-	3,6	-	3,2	-	2,7					
Химическая и нефтяная промышленность		5	10,0	5	10,5	5	10,1	2	27,9	1	22,0	1	25,9	1	25,7	1	26,0	1	28,1	1	26,0	1	20,8	1	20,2	1	25,3	1	22,4	1	18,1	1	17,7	1	18,4	1	20,5	1	22,3				
Черная металлургия		6	2,3	6	1,9	7	1,6	6	3,5	6	7,5	5	10,1	5	11,4	5	10,9	6	8,3	4	10,8	5	10,4	8	6,7	5	8,8	7	7,4	8	6,8	7	8,4	4	10,6	6	8,6	5	7,9				
Текстильная и трикотажная промышленность		7	1,5	8	1,6	10	1,4	7	3,0	10	3,2	8	3,4	8	3,6	9	3,3	8	3,9	8	4,5	8	5,9	7	6,9	7	7,3	6	8,6	5	9,9	4	10,6	7	9,3	7	7,6	7	6,5				
Швейная промышленность		8	1,5	9	1,5	8	1,6	11	1,1	9	3,3	9	3,3	11	2,9	10	3,2	9	3,9	7	4,9	7	7,3	5	9,4	4	9,0	3	11,1	3	11,2	3	11,6	5	10,5	5	9,1	6	7,4				
Растениеводство		9	1,4	7	1,7	6	2,2	9	2,4	8	4,3	12	1,8	9	3,3	7	4,3	12	1,7	14	1,6	9	4,1	9	4,9	13	2,7	13	2,6	10	4,8	12	2,7	11	3,0	10	3,8	10	3,0				
Кожовая, обувная и сумочная промышленность		10	0,9	10	0,9	11	0,8	13	0,9	13	2,6	11	2,9	12	2,9	12	2,5	10	3,0	10	3,2	11	3,3	12	3,5	10	3,2	11	3,9	12	3,6	10	3,8	12	2,9	13	2,5	13	2,1				
Деревянная и деревообрабатывающая промышленность		11	0,8	11	0,8	12	0,8	10	1,6	12	2,7	10	3,1	10	3,0	11	2,6	11	2,4	11	2,5	12	3,1	10	3,7	12	3,1	12	2,8	13	3,3	11	3,5	10	3,5	11	3,1	11	2,7				
Животноводство		12	0,5	12	0,5	13	0,5	12	1,0	11	2,8	14	1,3	14	1,5	16	0,6	16	0,7	17	0,3	17	0,2	17	0,3	17	0,4	17	0,3	17	0,5	17	0,4	17	0,2	17	0,3						
Промышленность для строительства		13	0,4	13	0,4	14	0,5	14	0,7	14	1,5	13	1,3	13	1,6	13	1,7	13	1,5	15	1,6	16	1,3	15	1,3	15	1,4	15	1,3	15	1,1	16	1,2	16	0,9	16	0,8	16	0,7				
Электро- и тепловая энергетика		14	0,3	14	0,2	9	1,5	8	2,6	17	0,1	17	0,5	17	0,3	17	0,5	17	0,4	12	2,2	13	2,8	13	1,6	11	3,1	9	4,5	11	3,8	13	2,6	13	2,3	12	2,6	12	2,2				
Строительная и ремонтная промышленность		15	0,2	15	0,2	15	0,2	15	0,5	16	0,7	16	0,7	16	0,9	15	1,0	14	1,5	13	1,7	14	1,6	14	1,5	14	1,5	14	1,6	14	1,6	14	1,6	14	1,5	14	1,5	14	1,9				
Целлюлозно-бумажная промышленность		16	0,2	16	0,2	16	0,2	16	0,4	15	0,7	15	0,8	15	1,1	14	1,3	15	1,2	16	1,2	15	1,3	16	1,1	16	1,2	16	1,0	16	1,0	16	1,0	15	1,3	15	1,2	15	1,1	15	0,8		
Благородные и цветные металлы, в т.ч.:		x	-	x	-	x	-	x	-	5	7,8	6	7,6	6	8,6	6	8,7	5	9,3	5	10,3	6	8,9	6	8,9	3	11,9	4	10,0	4	9,8	6	9,4	3	10,8	3	12,7	2	18,9				
Медь и сплавы		x	-	x	-	x	-	x	-	-	4,4	-	3,9	-	4,9	-	5,3	-	5,3	-	5,7	-	5,0	-	4,3	-	7,3	-	5,9	-	5,6	-	6,1	-	7,3	-	8,8	-	12,8				
Олово, цинк, кадмий и сплавы		x	-	x	-	x	-	x	-	-	1,6	-	1,8	-	1,8	-	1,7	-	2,3	-	2,6	-	2,4	-	2,6	-	2,4	-	2,0	-	1,5	-	1,3	-	1,5	-	1,6	-	2,3				
Алюминий и сплавы		x	-	x	-	x	-	x	-	0,5	-	0,3	-	0,7	-	0,5	-	0,5	-	0,6	-	0,5	-	0,4	-	0,9	-	1,0	-	1,1	-	1,1	-	1,2	-	1,1	-	1,6					
Никель и сплавы		x	-	x	-	x	-	x	-	-	0,1	-	0,4	-	0,3	-	0,5	-	0,3	-	0,2	-	0,4	-	0,5	-	0,4	-	0,5	-	1,2	-	0,6	-	0,3	-	0,4	-	0,4				

Източник: По данни на НСИ и собствени изчисления

За да установим, макар и косвено, доколко фактора усвояване на нови знания присъства в производството на стоките от експортната структура, е направен анализ, чрез който определяме големината на дялът на производствата с висока добавена стойност, в т.ч. и на високотехнологични.

Съгласно формулирания критерий, експортната структура за периода 1986-1990 г. е високоефективна. За върховата в експортно отношение 1988 г. отрасълът машиностроителна, металообработваща и електрическа и електронна промишленост, който формира относителен дял 60.9%, съдържа преобладаващо производства с висока добавена стойност, в т.ч. и съществен дял на високотехнологични. Заедно със следващите го хранително-вкусова промишленост – 12.7%, в т.ч. тютюнева промишленост – 6.2% и химическа и каучукова промишленост – 10%, в т.ч. фармацевтична и козметична промишленост – 5%, формират 83.6% от целия износ (вж. табл. 1). Производствата на фармацевтичната, козметичната и цигарената промишлености са с висока добавена стойност. *Трите водещи в експортно отношение отрасли, са осигурявали износ на стоки с висока добавена стойност, с относителен дял близо 72% от целия износ, в т.ч. високотехнологичен износ между 20 и 30%.* Тук трябва да отбележим, че до 1991 г. българският експорт се реализира предимно на пазарите на страните-членки на СИВ. Независимо от този факт значителен брой български експортни производства имаха необходимия потенциал и с помощта на чужди инвеститори (които проявяваха интерес към тях преди и след 1991 г.) можеха да запазят старите пазари и да излязат на нови (Тасев, под печат).

След 1990 г. започва бърз процес на изменение на посочените показатели.

С разпадането на СИВ през 1991 г., пада наполовина целия износ, в т.ч. и на машиностроителната, металообработваща и електрическа и електронна промишленост (на 30.5%), което статистически води до по-голям относителен дял на химическата и каучукова промишленост (27.9%) и хранително-вкусовата промишленост (18.4%), в т.ч. тютюнева промишленост (12.7%). Общо трите отрасли формират 76.8% от износа на България. *Относителният дял на стоките с висока добавена стойност, за трите водещи отрасли, вече е под 45% от целия износ.*

В периода 1991-1997 г., дори за върховата в експортно отношение 1995 г., тенденцията към намаляване ефективността на експортната структура се запазва. На първо място е химическата и каучукова промишленост с относителен дял 26% и преобладаващи производства с ниска добавена стойност. Следва хранително-вкусовата промишленост с 16.9%, в т.ч. тютюневата – 4.6% и машиностроителната, металообработваща и електрическа и електронна с относителен дял 15.4%. Набира експортен потенциал отрасъл черни метали и рудодобив, който е четвърти с 10.9%, с производства с ниска добавена стойност. Първите три отрасли осигуряват вече 58.3% от целия износ и стоките с висока добавена стойност са около 20%.

След приватизационния процес (1997-2000 г.), за 2001 г. се наблюдават следните резултати в отрасловата експортна структура:

Водеща е химическата и каучукова промишленост с относителен дял 22.4%, в т.ч. фармацевтика – 3.1% и останалата продукция е предимно с ниска добавена стойност. Следват шивашка и текстилно-трикотажна промишленост с относителен дял 19.7%, които се характеризират с относително висока добавена стойност, но в българския вариант става въпрос предимно за производство на ишлема, ниска производителност на труда и ниско платен труд. Трета е машиностроителната, металообработваща и електрическа и електронна промишленост с относителен дял 13.6%, в т.ч. електрическа и електронна промишленост – 4.5 %. Следващите отрасли, които имат експортна тежест, са: черни метали – 7.4%, с ниска добавена стойност и замърсяващи околната среда производства; хранително-вкусова промишленост – 7.3%, в т.ч. тютюнева промишленост – 0.4% и мед и сплави – 5.9%, с ниска добавена стойност и замърсяващи околната среда производства. *Водещите три отрасли осигуряват 56% от целия износ, като стоките с действително висока добавена стойност са под 17% (изключваме шивашката промишленост и текстилно-трикотажната промишленост).*

Общо шестте водещи в експортно отношение отрасли осигуряват 75.3% от целия износ на България. В следващите години те остават водещи, но с променена тежест.

За 2006 г. експортната отраслова структура има следния вид:

Водещ отрасъл е химическата и каучукова промишленост с относителен дял 22.3%, в т.ч. фармацевтична – 1.5%. На второ място вече е машиностроителната, металообработваща и електрическа и електронна промишленост с 16.6%, в т.ч. електрическата и електронна промишленост – 6%, с преобладаваща електрическа промишленост. Следват отраслите шивашка промишленост и текстилно-трикотажна с 13.9%, мед и сплави с 12.8%, черни метали със 7.9% и хранително-вкусова промишленост с 5%.

Водещите три отрасли осигуряват 52.8% от целия износ, като стоките с действително висока добавена стойност са под 18%.

Общо шесте отрасли достигат 79% от целия износ.

Към 2008 г., водещи отрасли в експорта са: химическа и каучукова промишленост (24.2%); мед, олово и цинк (13%); машиностроителна и металообработваща промишленост (12.8%); шивашка и текстилна промишлености (10.5%); електрическа и електронна промишленост (7.3%); черна металургия (7.1%); хранително вкусова промишленост (7%); растениевъдство (5.4%); дърводобивна и дървообработваща промишленост (2.2%); и стъкларско-фаянсова промишленост (1.8%). Сумарният им дял е 91.2% от целия износ.

Таблица 2. Водещи стоки в износа на България през 2008 г.

(Млн. ш.д.)

№	Код по КН	Описание на стоката	Износ	Дял
		Общо износ	22 665,9	100,0
Селскостопански стоки				
1	1001	Пшеница	489,8	2,2
2	1206	Слънчогледово семе	309,6	1,4
3	2401	Суров тютюн	220,4	1,0
4	1905	Бисквити и сладкарски изделия	174,9	0,8
5	1003	Ечемик	127,2	0,6
6	2204	Гроздови вина	110,7	0,5
7	1205	Семе от репица и рапица	104,9	0,5
8	0406	Сирена и извара	92,9	0,4
9	0207	Птиче месо и карантии	91,4	0,4
10	1512	Слънчогледово, памучно, шафраново масло	71,7	0,3
11	1701	Захар, захароза	69,5	0,3
12	2402	Цигари и пури	56,6	0,2
13	1702	Лактоза, малтоза, фруктоза, глюкоза	45,6	0,2
14	2005	Зеленчукови консерви без оцет	43,0	0,2
15	0204	Овче и козе месо	40,5	0,2
16	1005	Царевица	40,5	0,2
17	2309	Храна за кучета и котки	39,8	0,2
18	2008	Замразени плодове	39,7	0,2
19	2106	Протеинови концентрати и др.	33,6	0,1
20	0909	Семе от анасон, копър, кимион, ким, кориандър	32,9	0,1
21	1806	Шоколади	24,4	0,1
22	0102	Жив едър рогат добитък	24,3	0,1
23	1211	Лекарствени и козметични растения	23,9	0,1
24	0812	Плодови пулпове	21,8	0,1
25	2208	Спиртни напитки	20,8	0,1
		Общо за 25-те водещи селскостопански стоки	2350,3	10,5
Промислени стоки				
1	2710	Нефтопродукти, горива	3060,9	13,5
2	7402	Нерафинирана мед	1188,2	5,2
3	7403	Рафинирана мед и сплави	696,4	3,1
4	7208	Горещо плоско валцовано желязо над 600 мм	525,7	2,3
5	2716	Електрическа енергия	520,3	2,3
6	6204	Дамски костюми, рокли и др.	385,4	1,7
7	6203	Мъжки костюми, сака, панталони	350,1	1,5
8	7214	Железни пръти	345,9	1,5
9	7204	Железни отпадъци	318,0	1,4
10	3004	Медикаменти (на дребно)	309,8	1,4
11	8544	Електропроводници	235,4	1,0
12	7409	Ламарини и ленти от мед	223,3	1,0
13	8481	Фитинги, арматура	217,2	1,0
14	8418	Хладилни машини	207,9	0,9
15	7901	Необработен цинк	204,3	0,9
16	8412	Разни двигатели	187,3	0,8
17	2603	Медни руди и концентрати	185,9	0,8
18	2836	Карбонати, перкарбонати	185,4	0,8
19	7801	Необработено олово	183,9	0,8
20	6106	Дамски блузи и др. трикотажни	178,9	0,8
21	8507	Електроаккумулятори	173,3	0,8
22	8901	Транспортни кораби	170,9	0,8
23	3102	Азотни торове	169,8	0,7
24	9306	Муниципии, снаряди и др.	159,8	0,7
25	8431	Части за подежни и земекопни машини	159,5	0,7
		Общо за 25-те водещи промишлени стоки	10 543,6	46,4
		Общо за водещите селскостоп. и промишл. стоки	12 893,9	56,9

Източник: По данни на НСИ и собствени изчисления

Към 2008 г. водещите групи стоки в експорта, на четвърто ниво по ХС, представляват 56.9% от целия износ – нефтопродукти и горива (13.5%); нерафинирана мед (5.2%); облекло (4%); желязо (3.8%); рафинирана мед (3.1%); електричество (2.3%); пшеница (2.2%); слънчогледово семе (1.4%); скрап (1.4%); медикаменти (1.4%) и т.н. С изключение на медикаментите и облеклото, останалите групи стоки са с ниска добавена стойност (вж. табл. 2).

*Ако се съберат относителните дялове на **всички** групи стоки, на четвърто ниво по ХС, които са с висока добавена стойност се получава, че общият им дял е не повече от 8 до 10% от целия износ, а в т.ч. на високотехнологичните е не повече от 3 до 3.5%.*

Очерталите се тенденции в експортната отраслова структура за периода 1986-2008 г. показват следното:

През периода 1986-1990 г. българската експортна структура е високо ефективна – близо 72% от нея са стоки с висока добавена стойност, в т.ч. съществен дял имат високотехнологичните производства от електрическата и електронна промишленост, машиностроенето и фармацевтичната промишленост, който е съизмерим с този на водещите в иновационно отношение страни в света към днешна дата.

*Още в началото на прехода започват много сериозни негативни изменения в стоковата структура на износа. **Наблюдава се бърз спад на делът на стоки с висока добавена стойност и нарастване на делът на стоки с ниска степен на преработка от производства, силно замърсяващи околната среда.** Тази негативна тенденция достига своето дъно по време на приватизационния процес. Независимо, че след това започват високи ежегодни темпове на растеж на износа, в експортната структура няма съществени изменения. През 2006 г. производствата на машиностроителната, металообработваща и електрическа и електронна промишленост са достигнали 18% от износа. **Но относителният дял на стоките, които в действителност отговарят на съвременните стандарти за висока технологичност, е много малък.***

*През следващите две години няма съществени изменения в отрасловата и продуктовата експортни структури. **В периода 2000-2008 г. основно ръста на целия износ е свързан с ръста на физическия обем на стоки с ниска добавена стойност.***

***За 2008 г. делът на производствата, силно замърсяващи и унищожяващи околната среда е близо 50% от износа.** В експортната структура запазват водещото си статукво стоките с ниска добавена стойност. Положителен факт е ръста на износа в отраслите машиностроителна и металообработваща промишленост и електрическа и електронна промишленост, които заедно достигат 20%.*

Докато в електрическата и електронна промишленост ръста в износа се дължи на увеличаването на дела на производствата на електрическо, електронно, оптично и медицинско оборудване, което е добра тенденция, то в машиностроителната и металообработваща промишленост ръста на износа се дължи на поръчки от чуждестранни фирми, свързани предимно с трудоемки производства. И в двата отрасли има ниска иновативност и ниска производителност на труда.

Отрасълът машиностроителна и металообработваща промишленост е предимно с остаряло технологично оборудване и няма сериозни инвестиции за обновлението му, което предопределя и продължаващата ниска производителност на труда. И при двата отрасли, дялът на инвестиционните разходи от общите е в пъти по-нисък от на водещите отрасли в преработващата промишленост.

Внос по групи стоки според начина на използване – 1995-2008 г.

Четири основни групи от стоки, според начина на използване, на които е разделена импортната структура дават една добра възможност за оценка на значението на вноса за българската икономика.

Суровини и материали:

- За целия период относителният дял варира между 34 и 40%, за 2006 г. е 36.1%, а 2008 г. 34%; средногодишен темп на растеж на физическия обем – 18.6%.
- *Водещи групи стоки:* текстилни материали, руди, пластмаса и каучук, чугун, желязо и стомана и т.н.

Инвестиционни стоки:

- Относителният дял от 18.8% за 1995 г., след леки колебания прави скок на над 25% от 1998 г. нататък и запазва тази стойност през следващите години. В същото време средногодишният темп на растеж на физическия обем е 23.9%.
- *Водещи групи стоки:* машини, уреди и апарати; транспортни средства; резервни части; електрически машини и т.н.

Енергийни ресурси:

- През периода 1995-2002 г. относителният дял и темпа на растеж на физическия обем имат големи колебания. Те са предимно функция от експорта на производства, зависими от този внос, реекспорта и приватизационния процес през периода. След 2002 г. относителният дял с

малки колебания се позиционира през последните години между 20 и 22%. В същото време средногодишният темп на растеж на физическия обем е 26.2%.

- *Водещи групи стоки:* горива; суров петрол; природен газ; масла; въглища и т.н.

Потребителски стоки:

- За целия период относителният дял нараства от 8.9% за 1995 г. до 15% през 2006 г., а за 2008 г. е 17%. От 1997 г. има непрекъснат темп на растеж на физическия обем, средногодишно – 18.7%.
- *Водещи групи стоки:* преди 2003 г. – лекарства и козметика; мебели и домакинско обзавеждане; храни, напитки и цигари, и автомобили. През последните години – мебели, автомобили, лекарства и козметика, храни, напитки и цигари и т.н.

Преди да се правят каквито и да е изводи, трябва да се обърне внимание на следното: Има голяма вероятност относителният дял на групата инвестиционни стоки да е реално по-нисък. Основанието за това твърдение е, често срещаната практика много скъпи потребителски стоки, които по своето предназначение са и инвестиционни, като автомобили, битова техника и електроника, материали за ремонти и други, да се закупуват чрез личната фирма, или приятелска такава с цел връщане на ДДС. Формално статистиката ги отчита като инвестиционни стоки за сметка на потребителските. Ясно е, че по тази логика, реално относителният дял на групата потребителски стоки е по-висок, а на инвестиционните стоки – по-нисък.

Статистическите данни показват, че към 2006 г. относителният дял на вноса на суровини, материали и енергийни ресурси достига 58.4%, а останалите 41.6% от вноса реално се поделва между потребителските и инвестиционните стоки.

От краткия анализ на импортната структура могат да се направят следните изводи:

- В голямата си част експортните производства и тези за вътрешно потребление са силно зависими от вноса на суровини, материали, енергийни ресурси и резервни части;
- Инвестиционните стоки, с които е свързано технологичното обновление на българските производства, са все още с нисък дял – по-малък от половината на общия дял на всички инвестиционни стоки;
- Относително високият сумарен дял на внос **на потребителски стоки, в т.ч. преобладаващо на високотехнологични и на инвестиционни, показва,**

че българските производства не могат да отговорят по номенклатура и качество на потребностите на вътрешния пазар.

Конкретно за целите на това изследване акцентираме върху изводи, които следват от анализа на структурата на стокообмена.

1. През периода на прехода към пазарна икономика до 2000 г. българската отраслова икономика губи с високи темпове специализацията си в производства с висока добавена стойност, вкл. и високотехнологични и в това отношение достига изключително ниско ниво.
2. Високият ежегоден ръст на експорта след 2000 г., е на база ограничена и непроменяща се стокова номенклатура с изключително висок дял на стоки с ниска добавена стойност и много малък дял на високотехнологичен износ – около 3% от целия износ.
3. Вносът значително изпреварва износа и неговата стокова структура показва изключително голяма зависимост на българската отраслова икономика от импорт на суровини, материали и енергийни ресурси.
4. Вносът на инвестиционни стоки, свързани с технологичното обновяване на производствата, е крайно недостатъчен за постигане на значими резултати, а що се отнася до внос на цели високотехнологични производства – той е нищожен.

На основание направените изводи и факта, че делът на високотехнологичния от общия износ на България е близо 10 пъти по-малък от този на развитите икономики, може да се твърди, че към днешна дата българската отраслова икономика има ниско технологично развитие и е слязла под нивото на потенциален потребител на нови знания.

Заклучение

Изводите, които могат да се направят в контекста на темата на проведената конференция, са следните:

1. При формирането на иновационен модел за развитие на българската икономика трябва да се предвиди етап, в който много точно да бъде отразено технологичното ниво на българските производства и какво трябва да се предприеме за повишаването му и достигане на висока конкурентност.
2. Трябва ясно да се заяви, че без реалистична програма за бързо технологично обновление на сегашните производства и развитие на нови високотехнологични производства, не може да се приложи концепция за по-високо ниво на иновационно развитие на българската икономика.

Използвана литература

- Илиев, Ив. 2004. Икономиката на България през периода 1949-2001 г. с. 239-243, 287, 288.
- Рангелова, Р. 2011. Стратегия „Европа 2020” и икономическият растеж на България. – Икономическа мисъл, N 3, с. 17, 20, 21.
- Тасев, Ал. 2007. Водещи фактори за външнотърговския стокообмен на Р. България през периода 1988-2003 г. – Икономически изследвания, N 2, с. 161-177.
- Тасев, Ал. 2011а. Статистически времеви редове на външнотърговския стокообмен на България, 1986-2006 г. АИ „Проф. М. Дринов”.
- Тасев, Ал. 2011б. Съпоставимостта в статистическите времеви редове на външнотърговския стокообмен на България в периода 1986-2006 г. – Икономическа мисъл, N 3, с. 42-67.
- Тасев, Ал. приета за печат. Външнотърговският стокообмен и външните пазари на България, 1986-2008 г., история, политика и икономика. АИ „Проф. Марин Дринов”.